

Bardzo długa historia

To wydanie Pomocnika Historycznego z 2008 r. można uznać za ze wszech miar archiwalne i pamiątkowe. Jednym z jego autorów i redaktorów był Marian Turski, człowiek instytucja. Obchodziłby w tym roku 100. rocznicę urodzin, zmarł w lutym 2025 r. w wieku 98 lat. Od 1958 r. był nieprzerwanie kierownikiem działu historycznego POLITYKI, pomysłodawcą i przez grubo ponad 60 lat przewodniczącym jury jej Nagród Historycznych. Był także dobrym duchem naszej nowej w latach 2000. inicjatywy wydawniczej w postaci Pomocników Historycznych. Zamiar opisanie dziejów Żydów wydawał się tyleż oczywisty, co niezwykle trudny – także z tego powodu, że chodziło o przedsięwzięcie popularnonaukowe, treściwe, ale nie rozwlekłe i językowo hermetyczne. Poszukiwaliśmy wtedy formuły (nie utrzymała się nawet jeszcze wówczas nazwa Pomocnik Historyczny), bazowaliśmy głównie na siłach zespołu redakcyjnego (co tylko potwierdzało jego twórczy potencjał) i nie przypuszczaliśmy chyba, że przez 20 lat ukaże się blisko 80 tytułów (licząc wznowienia, a dopisując serię Biografie – dobrze ponad 100), a łączna sprzedaż Pomocników przekroczy 2 mln egzemplarzy. Przypominamy to pamiątkowe wydanie, z niezbędnymi uzupełnieniami dotyczącymi współczesności. Niewielkie zmiany w opracowaniu graficznym wynikają m.in. z innego obecnie formatu Pomocników Historycznych.

Ue wstępie do wydania z 2008 r. wraz z Marianem Turskim pisaliśmy: „Tej historii – od Abrahama po współczesność – daliśmy podtytuł »Trzy tysiące lat samotności«, bo losy żydowskie są jedną z najdziwniejszych opowieści, a zarazem przypowieści, w dziejach świata: jakby Bóg Izraela, zawierając przymierze z Ludem Wybranym, kazał mu zapłacić wykluczeniem, wieczną tułaczką, wreszcie ofiarą całopalenia – Holocaustu. Towarzyszymy temu mitowi, ale publiczności »Polityki« i zaproszeni autorzy próbują tu przede wszystkim przedstawić prawdziwą historię Żydów, odwołując się do dzisiejszej wiedzy o życiu i wędrówce Pokoleń Izraela przez świat i jego historię”.

Ten motyw można wzmocnić wnioskami najświeższej daty. Omer Bartov, izraelsko-amerykański historyk polskiego pochodzenia (właśnie ukazała się w Polsce jego książka „Izrael. Co poszło nie tak?”), mówi: „Przez swoje działania i ciągle przedstawianie się jako reprezentant Żydów na całym świecie – często bez pytania ich o zgodę – Izrael sprawia, że Żydzi w diasporze są utożsamiani z działaniami i zbrodniami państwa izraelskiego” („TP” 22/2026). Można tę opinię rozszerzyć: istnieje ryzyko, że te współczesne działania Państwa Izrael mogą wielu ludziom przesłonić bardzo długą historię Żydów. Przypomnijmy ją sobie. Zapraszamy do lektury.

Jerzy Baczyński
Redaktor naczelny
POLITYKI

Leszek Będkowski
Redaktor
POMOCNIKÓW HISTORYCZNYCH

Spis treści

Wstęp	3
Kalendarium	6
Na początku była obietnica	10
Pod znakiem menory	14
Czekając na Mesjasza	18
Mojżesz Majmonides	22
Trzy pierścienie Andaluzji	24
Drugie prawo	28
Narodziny jidysz	32
Naznaczenie	37
Wypędzenia i pogromy	42
Getto: od azylu do Zagłady	47
Tańczący dla Boga	53
Haskala, żydowskie oświecenie	56
Syjonizm polityczny	63
Nowa diaspora	67
Antysemityzm	71
Zagłada	74
Państwo Izrael	81
Wojny i Palestyńczycy	85
Żydzi polscy	91
Żydzi w XXI wieku	101
Detale	
Kto jest Żydem	12
Żydzi, Hebrajczycy, Izraelici	13
Menora	15
Proroctwo mesjańskie	19
Alija	20
Święta żydowskie	21
Askenazyjczycy i sefardyjczycy	23
Gmina żydowska, kahał	26
Einstein i wielcy Żydzi	27
Koszer	29
Szabat	21
Szkolnictwo religijne	33
Kabała	35
Maca	38
Synagoga i modlitwa	41
Kirkut	51
Sztetl	54
Rabin, rebe, cadyk, reb	55
Judaizm reformowany	59
Ubiór	61
Ściana płaczu	65
Sprawa Bejlisa	72
Noc kryształowa	73
Holocaust po pogromach	76
Kościół wobec Zagłady	79
Hebrajski, reaktywacja	83
Izraelski paradoks	84
Wojny z Iranem	88
Wojna w Gazie	89
Polin	92
Muzeum Historii	
Żydów Polskich Polin	98

Autorzy

Krzysztof Burnetko – dziennikarz, publicysta, współpracownik POLITYKI.

Roman Frister – polsko-izraelski pisarz, dziennikarz i działacz kulturalny, korespondent POLITYKI w Izraelu.

Konstanty Gebert – dziennikarz, pisarz, tłumacz (publikował jako Dawid Warszawski), założyciel i były redaktor naczelny miesięcznika „Midrasz”, współpracownik „Kultury Liberalnej”.

Ewa Geller – profesor nauk humanistycznych, wykładowczyni Uniwersytetu Warszawskiego, specjalistka językoznawstwa germańskiego i jidyszystyki.

Jerzy Halbersztadt – historyk, muzealnik, dyrektor projektu Muzeum Historii Żydów Polskich w latach 1998–2004, dyrektor MHŻP Polin w latach 2005–11.

Adam Krzemiński – dziennikarz, publicysta, pracownik POLITYKI.

Krzysztof Kubiak – prof. dr hab., historyk wojskowości, politolog, Katedra Bezpieczeństwa Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach.

Adam Szostkiewicz – dziennikarz, publicysta, pracownik POLITYKI.

Jerzy Tomaszewski – historyk i politolog, profesor UW, wieloletni kierownik Centrum Badania i Nauczania Dziejów i Kultury Żydów w Polsce im. Anielewicza.

Marian Turski – przez blisko 70 lat kierownik działu historycznego POLITYKI.

Agnieszka Zagner – dziennikarka, publicystka, pracowniczka POLITYKI.

Hanna Zaremska – prof. dr hab., mediewistka, Zakład Studiów Średniowiecznych Instytutu Historii PAN.

Andrzej Żbikowski – prof. dr hab., historyk, Studium Europy Wschodniej UW oraz Żydowski Instytut Historyczny.

Detale (ramki) przygotowali **Iwona Kochanowska** (wieloletnia kierowniczka działu dokumentacji POLITYKI) oraz Leszek Będkowski, Krzysztof Burnetko, Roman Frister, Adam Szostkiewicz, Marian Turski, Agnieszka Zagner.

Na okładce:
Tłum Żydów w londyńskiej synagodze,
2008 r.

PO PIERWSZE, AMERYKA!

KUP TERAZ

140
stron

Wydanie papierowe

– na sklep.polityka.pl

Wydanie cyfrowe i audio

– subskrypcja polityka.pl/cyfrowa

Podkast POLITYKA

o historii – polityka.pl/podkasty

Newsletter historyczny

– polityka.pl/newslettery

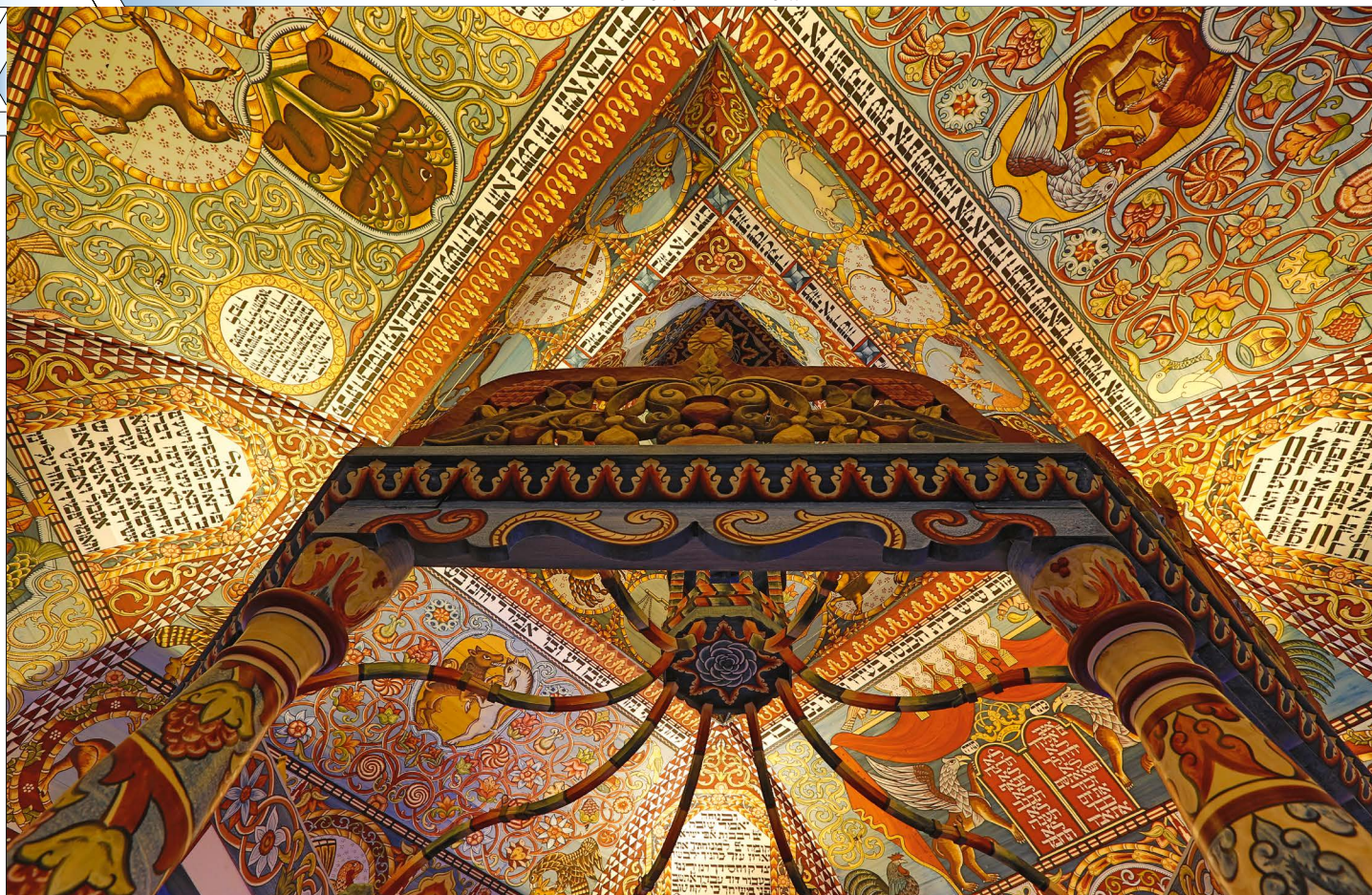
Na sklep.polityka.pl

znajdziesz ponad

60 tytułów z serii

Pomocnik Historyczny
m.in.:

Ręcznie wykonana replika dachu i polichromowanego sklepienia drewnianej synagogi w Gwoździecu z XVII w. Muzeum Historii Żydów Polskich Polin w Warszawie.

Kalendarium: סדר קהאאנו עו קאנשטא זיטעוועקעס

PORZĄDKUJE WYDARZENIA BIBLIJNE I HISTORYCZNE

2000–1800 p.n.e. – **Abraham**, urodzony w Ur (Mezopotamia), osiedla się z rodziną w Charanie (północna Syria). Jak mówi Biblia, usłyszał tam głos Boga: „Wydź z twojej ziemi rodzinnej i z domu twego ojca do kraju, który ci ukażę” (Ge 12, 1, przekład wg Biblii Tysiąclecia). Wyrusza z Charanu do Kanaanu (Palestyna). Jako pierwszy z trzech patriarchów **Abraham** – wraz z synem **Izaakiem** i wnukiem **Jakubem** – otwiera okres patriarchów, a wraz z nim historię Żydów. Według tradycji 12 synów Jakuba (zrodzonych z jego dwu żon i ich służących) dało początek 12 plemionom izraelskim. Jakub i jego potomkowie przyjmują imię Izrael.

ok. 1850 p.n.e. – Zdobycie Kanaanu, ziemi obiecanej.

ok. 1700 p.n.e. – Rodzina Jakuba osiedla się w Egipcie. Później nastaje czas prześladowań Hebrajczyków i niewola egipska.

ok. 1250 p.n.e. – **Mojżesz** wyprowadza Żydów z Egiptu. Wędrówka przez pustynię. Przymierze na górze Synaj. Dziesięć przykazań.

ok. 1220 p.n.e. – **Jozue** podbija ziemię obiecaną. Częste konflikty z Kananejczykami wewnątrz kraju oraz z Filistynami – na wybrzeżu. Zdobycie Jerycha.

1210 p.n.e. – Pierwsza znana nam wzmianka o Izraelu (na odnalezionej przez archeologów steli z aramejskim tekstem).

ok. 1190–1050 p.n.e. – Pod okiem sędziów i proroków rodzi się solidarność między plemionami Izraela.

ok. 1030 p.n.e. – Wobec niebezpieczeństwa filistyńskiego prorok **Samuel**, ostatni z sędziów, wprowadza w Izraelu królestwo. Pierwszym królem Hebrajczyków zostaje **Saul**.

ok. 1010 p.n.e. – **Dawid**, giermek Saula, zabija filistyńskiego olbrzyma Goliata. Po śmierci Saula, obwołany królem, prowadzi zwycięską wojnę przeciw jego wrogom i zdobywa Jerozolimę.

ok. 970 p.n.e. – Królestwo **Salomona**, budowa Pierwszej Świątyni.

ok. 930 p.n.e. – Podział państwa na Izrael (północ) i Judę (południe), powstają dwa królestwa.

ok. 885 p.n.e. – **Omri**, król Izraela, zakłada Samarię jako stolicę.

ok. 721 p.n.e. – Król asyryjski **Sargon II** zdobywa Samarię. Koniec Królestwa Północnego (Izraela). Samarytanie (10 z 12 plemion) zostają wygnani. (W Księdze Królów późniejsi mieszkańcy

Samarii są przedstawieni w złym świetle jako osadnicy z Babilonu i Syrii, którzy oddają się pogańskim kultom).

622 p.n.e. – Księga Powtórzonego Prawa – zawiera drugi zbiór przepisów oraz trzy ostatnie mowy Mojżesza, m.in. „Słuchaj, Izraelu” (hebr. szema Izrael), najważniejsze wyznanie wiary w judaizmie.

605 p.n.e. – Król Babilonu **Nabuchodonozor** pokonuje Egipcjan pod Karkemisz. Prorok **Jeremiasz** wieszczy wygnanie Żydów.

597 p.n.e. – Zdobyćcie Jerozolimy przez Babilończyków, pierwsze wygnanie Hebrajczyków do Babilonii.

587 p.n.e. – Drugie zdobycie Jerozolimy, zniszczenie Świątyni.

587–538 p.n.e. – Drugie wygnanie Żydów. Prorok **Ezechiel**.

539 p.n.e. – **Cyrus II**, król Medów i Persów, podbija Babilonię i daje wolność wygnańcom żydowskiemu, którzy zaczynają powracać do ojczyzny.

515 p.n.e. – Rozpoczęcie budowy Drugiej Świątyni w Jerozolimie.

500–400 p.n.e. – Ostateczna redakcja Tory, czyli Pięcioksięgi (pięć pierwszych ksiąg biblijnych).

333 p.n.e. – **Aleksander Wielki** podbija imperium perskie i dociera do Palestyny. Prozelityzm żydowski w kulturach śródziemnomorskich.

250 p.n.e. – Rozpoczęcie prac nad tłumaczeniem Biblii na grekę (Septuaginta). Hellenizacja Palestyny.

200–142 p.n.e. – Judea (dawne królestwo Judy) pod rządami syryjskich Seleucydów (zhellenizowana dynastia panująca we wschodniej części imperium Aleksandra).

167 p.n.e. – Seleucyda **Antioch Epifanes** poddaje Judeę fali prześladowań.

167 p.n.e. – Powstanie Machabeuszy (założycieli żydowskiej dynastii Hasmonejczyków) przeciw przymusowej hellenizacji. W 142 r. p.n.e. Seleucydzi uznają ich niezależność. Pojawiają się główne nurty duchowe: saduceusze (wielcy kapłani i konserwatywni wyznawcy judaizmu, traktujący dosłownie przesłanie Tory i odrzucający tradycję ustną, wrogowie faryzeuszy), eseneicy (rękopisy z Qumran), faryzeusze (nauczający zgodnie z tradycją ustną, prekursorzy współczesnego judaizmu), filozofia hellenistyczna, apokaliptyczny mesjanizm (z którego wywodzi się chrześcijaństwo).

63 p.n.e. – Rzymianie podbijają Judeę. **Pompejusz** wkracza do Jerozolimy.

37 p.n.e. – Panowanie **Heroda Wielkiego**. Prokuratorzy rzymscy w Palestynie.

20 p.n.e. – **Herod** rozpoczyna renowację Drugiej Świątyni i Wzgórza Świątynnego. Dziś pozostała tylko ściana zachodnia (hebr. kotel hamaarawi), zwana Ścianą Płacu.

ok. 6 p.n.e. – Narodziny **Jezusa**.

8 r. – W Tarsie przychodzi na świat **Szawel** (Paweł).

7 kwietnia 30 r. – (14 nissan) Śmierć **Jezusa**.

66–70 r. – Wielkie powstanie żydowskie przeciw Rzymowi.

67 r. – Egzekucja **Pawła** w Rzymie.

70 r. – Oblężenie i zniszczenie Drugiej Świątyni przez **Tytusa**.

73 r. – Rzymianie zdobywają twierdzę w Masadzie i znajdują tam zwłoki żydowskich obrońców. Niektórzy dzisiejsi historycy kwestionują tezę o zbiorowym samobójstwie (fanatyczni powstańcy pozabijali się wzajemnie?).

132–135 r. – Ostatnie powstanie żydowskie przeciw Rzymowi, dowodzone przez **Szymona Bar Kochbę**.

135 r. – **Hadrian** zdobywa Jerozolimę, zmiana nazwy na Aelia Capitolina. Żydzi nie mają wstępu do miasta.

koniec II w. – Faryzeusze redagują Misznę, pisemny zbiór żydowskich przekazów ustnych, podstawę wiedzy rabinicznej. Miszna zawiera przepisy prawne, które stanowią podstawę Talmudu.

koniec IV w. – Ukończenie redakcji Talmudu jerozolimskiego (zbioru komentarzy do Tory, pisanych przez rabinów), złożonego z Miszny i Gemary (komentarzy do Miszny).

499 r. – Ukończenie redakcji Talmudu babilońskiego.

537r. – Edykty **Justyniana**: Żydzi pozbawieni równouprawnienia i swobód wyznaniowych.

VII–IX w. – Wpływ akademii babilońskich na całą wspólnotę żydowską.

960 r. – **Ibrahīm ibn Jakob**, żydowski podróżnik i kupiec z Hiszpanii, odnotowuje istnienie Polski i imię władcy, **Mieszka**.

1018 r. – Wygnańcy żydowscy z Czech osiedlają się w Polsce.

1185 r. – **Mojżesz Majmonides** kończy w Egipcie „Księgę przykazań” (zbiór przepisów prawnych).

X–XII w. – Hiszpański złoty wiek, przerwany przez inwazję **Almohadów**, i prześladowania.

XI–XII w. – Rozkwit szkół talmudycznych w północnej Francji (**Raszi** i jego następcy). Pierwsza wyprawa krzyżowa, początek prześladowań Żydów w Dolinie Renu.

1215 r. – Na IV Soborze Laterańskim wprowadzono obowiązek noszenia znaków rozpoznawczych przez Żydów.

1242 r. – Spalenie Talmudu na jednym z placów Paryża.

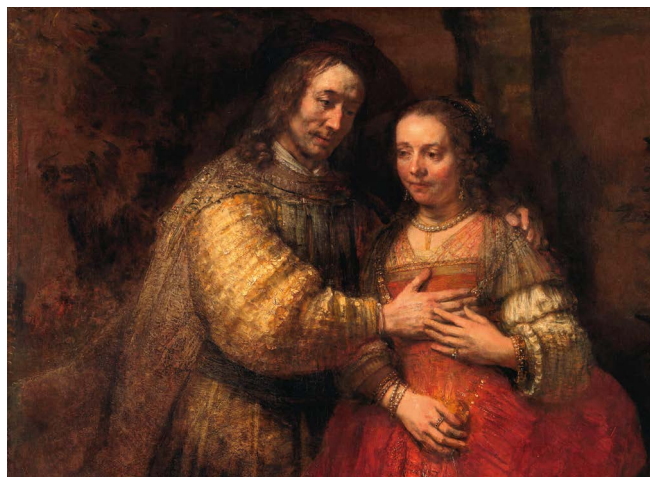
1264 r. – Statuty kaliskie – przywileje nadane Żydom wielkopolskim przez **Bolesława Pobożnego**.

1290 r. – Wygnanie Żydów z Anglii.

1334 r. – **Kazimierz Wielki** potwierdza statuty kaliskie i rozszerza je na cały obszar Polski.

1394 r. – Wygnanie Żydów z Francji.

1399 r. – Pierwszy przypadek oskarżenia Żydów w Polsce o tzw. mord rytualny.

Rembrandt Harmenszoon van Rijn, „Żydowska narzeczona”, 1665–69 r.

XIII–XIV w. – Prześladowania Żydów wywierają piętno na ich życiu duchowym: powrót do mesjanistycznej koncepcji narodu wybranego. Pietyzm w południowych Niemczech, początki kabały w Prowansji i Langwedocji, później w Hiszpanii. Żydzi wygnani z wielu państw w Europie.

1492 r. – Upadek Grenady, ostatniego bastionu muzułmanów w Hiszpanii. Wygnanie Żydów z Hiszpanii.

1495 r. – Usunięcie Żydów z Krakowa na Kazimierz.

1516 r. – W Wenecji wyznaczono pierwszą dzielnicę żydowską (ghetto), otoczoną murami i bramami.

1534 r. – Król **Zygmunt I Stary** zarządza, że Żydzi nie muszą nosić żadnych znaków wyróżniających na odzieży. Pierwsza hebrajska drukarnia w Krakowie.

XVI w. – Masowe osadnictwo żydowskie w Polsce, gdzie powstaje najważniejsza szkoła talmudyczna. Palestyna podbita przez **Otomanów**.

1572 r. – Zgon wielkiego przywódcy duchowego Żydów polskich rabina **Iserlesa** (**Remu**).

1579–1581 r. – Powołanie unikatowej w świecie instytucji – swego rodzaju parlamentu żydowskiego, tzw. Rady Czterech Ziem (funkcjonowała do 1764 r.).

1648 r. – Pokój westfalski: Żydzi z Alzacji uznani za poddanych francuskich.